

Brazíliai indiánok között

A budapesti Néprajzi Múzeum nem csupán a magyarországi néprajzi tárgyakat gyűjti és tárolja. Nem kevésbé jelentősek más európai vagy tengerentúli népektől származó gyűjteménycsoportjai sem. Viszonylag szegényes volt a dél-amerikai indiánok néprajzi anyaga, és így időszerűvé vált új gyűjteménnyel való felfrissítése. Több dél-amerikai tudományos intézménytől meghívást kaptam és 1958 végén Brazíliába utaztam, ahol múzeumokat tanulmányoztam, majd pedig módom nyílt arra, hogy néprajzi kutatást és gyűjtést folytassak egy brazíliai indián törzsnél. Eredeti tervem az volt, hogy egy közép-brazíliai folyami szigeten élő indián törzset látogassak meg, azonban ehhez az indiánok felett felügyeletet gyakorló Indián-védelmi Szolgálat nem járult hozzá, így brazil szakemberek tanácsára a nyugat-brazíliai Mato Grosso államban élő *nambikuara-indiánokra* esett a választás.

Miért ezeket az indiánokat választottam és miként lehetne ezek kultúrtörténeti helyét meghatározni?

Dél-Amerika őslakóit, az indiánokat kultúrájuk fejlettsége szempontjából két nagyobb csoportra szokás osztani, úgynevezett „természeti” és „magaskultúrájú” népekre. Ez a beosztás és további tagolódás még világosabbá válik, ha behelyezzük őket egész Amerika művelődéstörténeti fejlődésébe. Ha ezt a fejlődést földrajzilag kivetítjük, lépcsőzetes piramisra emlékeztető

metszetet kapunk: a piramis alapját képezik a legészakibb és legdélibb vidékeken élő, úgynevezett zsákmányoló (gyűjtögető-vadász-halász) életformát folytató embercsoportok; első lépcsőjét az északi és déli kontinens belsejében, félig megtelepedett vagy komplex, zsákmányoló-földművelő életformát folytató törzsek képviselik. A piramis csúcsán állnak azok a magaskultúrájú népek (mayák, aztékok, inkák stb.) akik a kontinens középső vidékein, az úgynevezett mezo-amerikai területen és a perui-bolíviai-kolumbiai Andok tájékán éltek. Ezek érték el a legnagyobb fejlettségi fokot, birodalmakat alapítottak, az osztálytársadalom előfokára jutottak.

A nambikuara indiánokat a természeti népek, a törzsi társadalmak közé soroljuk. Ilyen és hasonló kezdetlegesebb törzsek lakják Dél-Amerikának az Andok vidékén kívül eső hatalmas területét (Brazíliában, Kolumbiában, Venezuelában stb.). Az Amerika felfedezését követő évszázadokban a tengerparti indián lakosság a kontinens belsejébe, elsősorban az Amazonas-medence környékére húzódott. Ez a fehér ember számára nehezen áthatolható trópusi őserdőkkel vagy szavannákkal borított vidék menedéket biztosított nekik a szakadatlanul előnyomuló európai hódítók, gyarmatosok, majd telepések előtt. Ilyen törzsszórványok ma is találhatók még ezeken a vidékeken. Azok az indiánok, akik nem tudtak elvándorolni, jórészt

elpusztultak, vagy pedig a telepésekkel keveredve, elvesztették eredeti kultúrájukat. Ha a dél-amerikai indiánok – európai hatástól viszonylag mentes – műveltségébe kívánnak betekinteni, a trópusi indián törzsek életét kell megismernünk.

Milyen általános vonásai vannak a trópusi indián törzsek életének? Gazdasági életük nagymértékben függ a természeti környezettől, primitív technikai ismereteikkel nem tudnak úrrá lenni fölötté (innen ered a „természeti” nép elnevezés). Jelentős részben földművesek. Fő eszközeik a kőbalta, az ásóbot (ez pótolja a kapát vagy az ekét, amelyet az indiánok nem ismernek), ezekkel kis tisztásokat hasítanak a sűrű erdőből, és az aljnövényzet felégetése után elültetik a manióka gyökért, a burgonyát vagy a kukoricát. Az ültetvény talaja a megfelelő kezelés hiányában általában 4–6 év alatt kimerül, ilyenkor az indiánok felkerekednek új ültetvény létesítésére. Ez a rendszertelen földművelés nem ad elegendő élelmet, ezért fontos táplálékszerző tevékenység a vadászat, a gyűjtögetés és a halászat is. Az előbbi íjjal, nyíllal, dárdával, fúvócsővel űzik, a halászhoz íj-nyíl mellett különböző varsákat, hálókat is használnak. Településük, hajlékformájuk is vándoréletmódjuktól függ: igen ritka a hosszabb megtelepedésre valló szilárdabb ház, inkább csak könnyen felállítható kunyhókban laknak. Ezek legfőbb berendezése a függőágy. A nemek szerinti munkamegosztásban a természeti népeknél világszerte megfigyelhető renddel találkozunk: a vadászat-halászat és a földművelés nehezebb munkát igénylő része (erdőirtás, égetés) a férfiak dolga, az ültetvény gondozása, a gyűjtögetés, a kézművesség általában (agyagedény-készítés, szövés-fonás) és a háztartási teendők a nők feladatkörébe tartoznak.

A trópusi indián törzsek társadalmi szervezete meglehetősen laza. Csekély hatalmú törzsfőnök (tapasztalt vadász, bölcs öreg vagy néha a varázsló) irányítása alatt apró faluközösségek alakultak ki. A családi életben az anyai ág is jelentős, leszármazás-, öröklés- és házasságjog szempontjából egyaránt (pl. az ifjú férj rendszerint menyasszonya házába költözik). Gyermek születése, ifjak avatása, házasság vagy a közösség egy tagjának halála az egész törzset megmozgatja, sokszor heteken át tartó ivásra, álarcostáncos szertartásokra kerül sor.

Az indiánok élete teljesen a természettől függ, és ez tükröződik vallási világképük sajátos rendjében is. Elképzelésük szerint a természet és az élet, pontosabban a növény és az ember egyfajta mágikus-mitikus kapcsolatban állnak egymással, sőt bizonyos szempontból azonosak is. Hasonló a kapcsolat az ember és az állatvilág között. Ez a szemlélet a trópusi indiánok egész szellemi kultúrájára rányomja bélyegét. A természet közelsége, az attól való függés tükröződik szertartásaik, táncaik, dalaik, mondáik minden részletében.

Ehhez az életformához és kultúrához tartoznak a nambikuara indiánok is. Utazásom célja

többek közt az volt, hogy megállapítsam: mennyire kezdetleges ez a törzs, besorolható-e általában a törzsi társadalmak fejlődésének fent vázolt csoportjai közé, milyen tanulságok vonhatók le a civilizált fehérek és az indiánok kapcsolatából, egyszóval, mennyiben őrizték meg eredeti kultúrájukat.

A cél már ki volt tűzve, hátra volt a megvalósítás, az expedíció megszervezése és lebonyolítása. Ez nem volt kis feladat, ha figyelembe vesszük a brazíliai viszonyokat. Az expedíciós felszerelésnek – összeállításában brazil kollegák segédkeztek – a legapróbb cseretárgyaktól (kések, ollók, balták, gyöngyök, tükrök stb.) a megfelelő trópusi tábori felszerelésig (függőágy, szúnyogháló stb.), minden szükségeset tartalmaznia kellett.

Ezután el kellett jutnom a nyugat-brazíliai Mato Grosso állam fővárosába, hogy onnét induljak a szavannák felé, ahol a nambikuara-törzs él. Cuiabá ugyan egy állam fővárosa, de vasút nem vezet oda – a legközelebbi vasútállomás 900 kilométernyire fekszik, így Sao Paulo városból részben vonaton, részben pedig repülőgépen (Sao Paulo – Cuiabá légvonalban 1600 km) jutottam el a mocsarak között fekvő, 60 ezer lakost számláló városba. Cuiabában olyan teherautót kellett keresnem, mely a 720 km-re fekvő Utiariti nevű misszióra és kaucsuktelepre szállít. Hetekig türelmetlenül faggattam a teherautó tulajdonosokat, mikor indulnak már az északi szavannák felé.

– Mato Grossóban nincsen határidő – felelték mosolyogva a helyiek.

Több hétig tartó várakozás után egy kaucsuk-ültetvényes teherautóján három nap alatt az Utiariti nevű telepre szállított. A szavannán való

átkelés nem csekély izgalommal járt. A táj sivársága nyomasztó: a vidéket sűrű aljnövényzetből kiemelkedő girbe-gurba bokrok, alacsony növésű fák borítják. A szavannát ritkán átszelő teherautók önellátásra rendezkednek be, vagyis a hústáplálékról maguknak kell gondoskodniuk. Ezért a sofőr és segédje állandóan keze ügyében tartotta puskáját, és ha vad bukkant elő, azonnal tüzelt. A bozótos síkságot amerikai struccfélék, apró rágcsálók lakják, de nagy ritkán találni vadmacskát, jaguárt, vaddisznót és tapírt, bár utóbbiak jobban kedvelik a folyómenti erdőket.

Utiariti kb. 100 főnyi lakossága jórészt ún. „civilizált” indián (ezek a brazil paraszt – rendkívül szegényes – földművelő életét folytatják). Magam azonban a kóbor szavannás indiánokat kerestem. Szerencsémre a nambikuara-indiánok egyik csoportja a telep közelében táborozott, így nem kellett még beljebb hatolnom.

Ezeket az indiánokat 1907-ben fedezték fel, s azóta néhány csoportjuknál két expedíció kutatót. Saját, önálló nyelvet beszélnek s nyelvjárásaik alapján több csoportra oszlanak. Ezen a telepen az *elotaszu* („mezők gyermekei”) nevű csoporttal kerültem kapcsolatba, melynek létszáma alig éri el a 30 főt. 1907-ben a nambikuarák összlétszámát körülbelül 20000 főre becsülték, de ma nem lehetnek többen 1500-nál. Soraikat főként betegségek tizedelték meg.

Halomnyi ajándék, sok türelem révén sikerült az indiánokkal megbarátkoznom s ennek következtében jól megfigyelhettem életüket, és jelentős néprajzi anyag birtokába jutottam.

A nambikuara indiánokat Brazília egyik legkezdetlegesebb törzsének tartják, mivel nem található náluk sem függőágy, sem kerámia, ezek pedig a trópusi indiánoknál egy bizonyos fejlettség fokmérői. Kóbor életmódot folytatnak, mert bár rendelkeznek kicsiny ültetvényekkel, táplálékukat többnyire gyűjtögetéssel, halászattal és vadászattal szerzik. Ennélfogva állandó jellegű településeik, falvaik nincsenek, az élelemszerzés módja megköveteli az állandó vándorlást újabb vad, újabb gyümölcsök után. Ha valahol hosszabb-rövidebb időre letelepednek, többnyire kerek kunyhókat építenek: cölöpökre, vagy hajlított rudakra pálmaleveleket raknak. A gyűjtögetés során gyümölcsöket, bogyókat, gyökereket, bogarakat stb. szednek össze és esznek meg. Legfőbb növényi táplálékuk a manióka nevű gumós növény. Az ezzel kapcsolatos munka az asszonyra hárul.

A gyökeret meghámozás után megreszelik, és az ebből nyert lisztből készítik lepényeiket, és főzik italaikat. Lepényeiket a tűzhely meleg hamujában sütik. A lisztet kis halmok formájában a napon szárítják. A vadászat és a halászat fő eszköze az íj és a nyíl. Többféle nyilat készítenek, aszerint, mire használják: a jaguárnyílnak széles bambuszhasíték a hegye, míg a madárnyíl bunkós végű (így a madarak tollát nem vérzik be – ez a tolldíszek miatt fontos).

Pusztta földön alszanak, meztelenül járnak (és csak a misszionáriusok utasítására hordanak szedett-vedett rongyokat). A férfiak és a nők egyaránt díszítik magukat kagylóból készült fülbevalókkal, majomfogakból készült nyakláncsal, színes gyöngyökkel. Különösképpen a férfiak jobban díszítik magukat, mint a nők.

Az indiánok társadalmi viszonyait is az egyszerűség jellemzi. Általában öt-hat család közössége alkot egy törzscsoportot, és mindegyik csoportnak van egy főnöke. A főnök hatásköre nem nagy: ő jelöli ki a vadászatra induló családokat, a kunyhóépítőket, ő a legfőbb

szervezője a szertartásoknak, és ő a hagyományok legfőbb ismerője. A csoporton belüli házasság tilalma miatt a legény más csoportból választ feleséget, aki viszont első gyermeke megszülése után visszatér eredeti csoportjához. Érdekes szokásuk a nevek használatának tilalma. A gyermek születésekor nevet kap apjától s a törzsfőnöktől. Ezt a nevet azonban egy sajátos tilalom folytán nem használhatja, így régente csak kiáltással szólították egymást, viszont újabban a fehérektől (misszionáriusoktól, kaucsukgyűjtőktől) nevet is „kértek”, így fordulhat elő, hogy találni a nambikuarák között Aquino, Rachel, Ruth, sőt Arisztid nevű indiánt is.

Gyűjtésem során igyekeztem megfigyelni az indiánok életének különféle vonásait: a szerszámkészítést, az élelemszerzést, különféle szokásaikat, mondavilágukat stb. Külön élményt jelentett a zenéjük s az azzal kapcsolatos szertartásaik megfigyelése. Minden telepükön a nagyobb kunyhó mellett ott a kisebb furulyakunyhó, ahol a férfiak esténként összegyűlnek és több órán át a „titkos” bambuszfurulyákon játszanak. Titkosak ezek a furulyák, mert a nők nem láthatják. Elképzelésük szerint ez a mindennapos furulyázás az elhunyt ősöket van hivatva segítségül hívni a nagyobb termékenység biztosítása érdekében. Többféle, bár igen egyszerű táncot is járnak. Rendszerint csak körbe járnak, vagy előre-hátra lépkednek s ütemesen dobbantanak lábukkal. A táncok előtt mindig isznak a maniókalisztból készített italból, hogy a tánc „gyorsabban menjen”.

A kaucsuktelepesekkel és a misszionáriusokkal való mind gyakoribb érintkezésük során a nambikuarák eredeti életmódjában több változás történt: pl. hajdan nem ismerték a fémét, és meztelenül jártak, manapság több fémeszközt használnak és telepesektől levetett rongyokba burkolják testüket. Ezek a jelenségek azonban legfeljebb az anyagi kultúrájukban idéztek elő – szembetűnő, de nem mélyreható – változást. Társadalmi, de főként szellemi műveltségük többnyire megőrizte sajátos vonásait.

Forrás: Élet és Tudomány Kalendárium 1962. 87-91.